

Ярослав Пастернак (Львів)

ПЕРШІ РОЗКОПИ НА „ЗОЛОТОМУ ТОЦІ” У КРИЛОСІ.

Може наймолодшим княжим „столом” у Галичині — після Перемишля, Звенигороду, Белза й Тереховлі — що 1141. р. став столицею Ростиславичів, був Г а л и ч. Із його локалізацією в терені було багато мороки. Одні вважали за самозрозуміле, що княжий город стояв на місці теперішнього містечка тої самої назви (А. Петрушевич), інші шукали його далі на захід, на залуківській височині здовж Лімниці (Шараневич), ще інші звязали княжий Галич із теперішнім Крилосом (Чоловський, Пеленський). Єдиною можливістю вирішити цю справу було — перевести розкопи на спірних місцях та пошукати останків самих княжих будівель у землі.

І за почином І. Шараневича (властиво — о. Льва Ляврецького із Залукви) такі розкопи почато робити під кінець 1870. р. — ведено їх головню у 1882—1884. рр. Тоді відкрито фундаменти п'ятох невеликих княжих церков і так зв. „полігону” (вежі?). Але ж фундаментів галицької катедри між ними не було, тимто І. Шараневич визнав основи найбільшої з відкритих церков (під лісом „Дібровою”) лише умовно за останки княжої катедри (доки, мовляв, не найдуться ще більші за них). Після цього шукали за галицькою Богородичною катедрою ще А. Чоловський та Й. Пеленський, але й їм не пощастило попасти на її слід — і щойно тепер судилося віднайти її могутні фундаменти влітку 1937. р.¹⁾ й тим самим удалося остаточно визначити місце цілого княжого Галича, бо ж з літопису ми знаємо, що катедра стояла серед гóрода. Віднайшовши її останки, можна вже було ствердити, що давня столиця була на місці сьгоднішнього Крилосу. Там теж, у Крилосі, треба тепер шукати місця, де був княжий двір — терем.

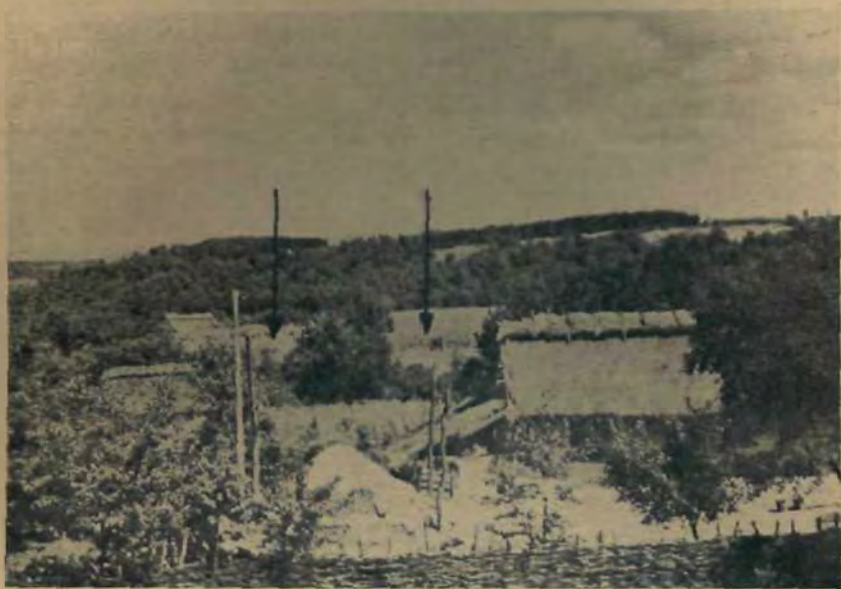
*

Іпатський літопис подає лише одну звістку про галицький княжий двір, описуючи наглу смерть князя Володимирка десь із кін-

¹⁾ Докладний опис див. „Записки Наук. Тов. ім. Шевч.”, т. 154.

цем 1152. р. або на самому початку 1153. р., тимто наші відомості про топографію галицького княж-двору дуже скупі. Ось вони:

Володимирко забрав був, мабуть 1151. р., у кийвського князя Ізяслава кілька городів над р. Горинем, що на Волині (так зв. південне Погориння). У відповідь на це Ізяслав вибрався з Гейзою угорським у похід на нього, але Володимирко перехитрив Гейзу, і скінчилося лише на його хресній обітниці, що він віддасть забрані волості. Та, спекавшись напрасної біди, Володимирко не додержав слова, тимто Ізяслав вислав до нього свого боярина Петра Бориславича, щоб зажадав доконче сповнити присягу на хрест — а ні,

Крилас — вид від катедрки на „Золотий Тік”; стрілки вказують на місце, де роблено розкопи влітку 1938. р.

то щоб вернув йому присяжну грамоту, себ-то проголосив війну. І на цьому таки й покінчилося посольство Бориславича.

„А як Петро з'їхав з двору, Володимир пішов до церкви св. Спаса на вечерню. Ідучи до неї переходами, побачив, як Петро їхав, і поглузував собі з нього, кажучи: »поїхав руський боярин, позабиравши всі волості« — і по цих словах пішов на хори. Відспівавши вечерню, Володимир пішов з церкви і, коли був на тому місці, на тому самому ступені, де він глузував із Петра, сказав: »Ой, мені так, як би мене хто вдарив у плече!« І не міг поступитися з того місця ані трошки; і вже ось-ось падав. Тут підхопили його під руки, занесли до горниці, вклали в теплу

воду; одні казали, що то йому дна (гостець) підступила, інші інакше говорили, і багато різних здогадів робили. Стало вже добре пізно, і Володимир почав сильно занемагати, а як був час лягати, помер Володимир, князь галицький”.

Із цього оповідання виходить, що:

1. княжий двір був десь нагорі, і з нього з'їздили в долину;
2. зовсім недалеко нього була придвірня церква св. Спаса, яка була переходами (галерією) получена з двором: на ці переходи входили ступенями (східцями) і ними (переходами) йшли просто на церковні хори, так, неначе б церква стояла значно (поверх) нижче від терему;

Розкопи на „Золотому Тоді” влітку 1938. р.; на західньому півні — полє „Юрівське” та „Данилівське”, де за княжих часів стояли монастирі.

3. княжий терем був поверховий (горниця — кімната нагорі), при чому мешкальні кімнати, між ними й купальня з ванною, були нагорі, а в долині були репрезентаційні кімнати, де відбувалася „дума” — княжа рада, де приймали закордонних послів і визначних купців та де справляли бенкети.

Удруге й востаннє літописець згадує про княжий двір під 1230. р. Тоді-то, мовляв, безбожні галицькі бояри зробили змову на Данила: хотіли підпалити княжий двір, убити в часі пожежі князя та віддати Галич Олександрові белзькому, але змову відкрив молодший брат Данила, князь Василько. Іпатський список літопису каже про це словами: „сѣдящимъ же имъ в думѣ и хотящимъ

огнемъ зажещи", а хлібниківський та погодінський має — „в до-
мѣ", замість — „в думѣ". З цього виходило б, що княжий те-
рем був дерев'яний, коли його можна було підпалити. Ця вка-
зівка матиме великий вплив на дальші розшуки в терені.

Як бачимо, вказівки щодо положення княжого галицького те-
рему дуже скупі. Із старших дослідників княжого Галича *А. Петрушевич*
бачив останки княжого будинку в руїнах старостинського
замку теперішнього Галича; *І. Шараневич* клав його в найближче
сусідство фундаментів церкви св. Спаса на залуківських полях,
церкви, що, на його думку, була саме літописною придвірною цер-
квою; *В. Лушкевич* уважав сліди земляних укріплень кругом дав-
ньої церкви св. Пантелеймона, пороблених Францісканами XVI.—
XVII. ст., за останки валів кругом колишнього княжого двора.
Справжнє ж княже городище у Крилосі вважали тоді загально (*Пе-
трушевич, Шараневич, Кіркор, Земенцький*) за сліди якогось первіс-
ного, поганського Галича. Зокрема *А. Петрушевич* мав крилоське
городище за якусь столицю східніх хорватів, що її, мовляв, був зни-
щив ще Володимир Великий та переніс опісля на місце теперіш-
нього Галича. На думку *М. Грушевського*, властивий город Галича
мусів, імовірно, лежати над Дністром, більш-менш на лінії між
устьям Лимниці й теперішнім Галичем. Таким чином Грушевський
станув по стороні Шараневича, хоча Крилос був йому, мабуть, з ав-
топсії добре відомий.

При цьому слід піднести й те, що і Петрушевич і Шаране-
вич помилково — уважали за городище пригороддя, нинішнє поле
„Качків", що між першими (подвійними) і другими (потрійними)
валами, а властивого городища на „Золотому Тоці" зовсім не помі-
тили. Щойно *А. Чоловський* зазначив, що дерев'яний княжий двір
міг стояти тільки на „Золотому Тоці". Після нього *Й. Пеленський*
у своїй монографії про княжий Галич не займався зосібна локалі-
зацією княжого двора в нинішньому Крилосі, а то й не був певний,
чи на „Золотому Тоці" стояла галицька катедрa. І щойно минуло-
річні (1938) розкопи дали реальну підставу гадці, що останків га-
лицького княжого терему та придвірної церкви св. Спаса треба б шу-
кати на „Золотому Тоці" в Крилосі.

*

Тут треба пригадати, що цілий княжий город Галич був на
одному із широких плоских хребтів лимницько-бистрицької горбо-
вини; той хребет гострим язиком висувається на північ та є при-
родно хоронений від сходу, півночі й заходу стрімкою кручею в до-
лину Лукви і таксамо глибоким яром Мозолевого потока. У цьому
місці так зв. Крилоська Гора доходить приблизно до 75 м висоти.

Город був доступний тільки від півдня, і з тієї сторони було пригороддя, тепер поле „Качків”, а серед нього „Галичина Могила”. Від півдня пригороддя хоронив потрійний вал, а по його північній стороні інші, подвійні вали боронили приступу до властивого городу. Тут знову південну частину займала Богородична катедра з єпископською (відтак митрополичою) палатою, а в північній частині, на самому кінці скелистого хребта горбовини, був — „Золотий Тік”, де стояв княжий двір та біля нього — придвірна церква св. Спаса. Тут тягнеться тепер селянський горід, не цілих два морги за-

Селянська хата по східньому боці „Золотого Току” у Крилосі.

вбільшки та кілька метрів заввишки, окружений кількома рівними площинами. У південному узбіччі видно слід давнього з'їзду. І це власне місце селяни й досі звуть — „Золотий Тік”.

Щодо самої назви, то вона й досі не ясна, дотого вона в околицях старого Галича не єдина. Свого часу показували А. Петрушевичеві „Галицький Золотий Тік” на правому березі Лімниці, проти села Темерівців. У недалекому селі Брині оповідали А. Чачковському про „Золотий Тік” у парохіяльних лазях, де забавлявся король Данило. Біля Старих Богородчан є — „Мідяний Тік”, а біля с. Межигірців — „Божий Тік”. Нарід здогадується, що „Золотий Тік” був колись вистелений золотою бляхою, а на думку А. Петрушевича, було це місце, де відбувалися лицарські двобої-турніри.

Систематичних розкопів на „Золотому Тоці” у Крилосі ніхто ще не переводив, тільки різними часами, до вели-

кої війни, кілька спробних ям викопали там І. Шараневич, В. Щербаківський та Й. Пеленський, не найшовши там слідів ні фундаментів княжого терему, ні придвірної Спаської церкви. Тимто розкопи, які ми переводили влітку 1938. р. — їх фінансувало „Товариство Прихильників Музею Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові” — розкопи, що дали цікаві висліди, треба вважати за перші.

*

Переведено ті розкопи на тій частині „Золотого Току”, що належить до Степана Бобриса та обіймає понад чверть морга (1600 м²). Робітну силу становило 15—20 місцевих робітників, здебільша вже вишколених при розкопах, що йдуть у Крилосі від п'яťох літ. Ці розкопи дали досі, щодо самого „Золотого Току”, з погляду історичної перспективи колишніх подій, уже деякі цікаві висліди, з якими хочемо поділитися з читачами „С. й М.”.

Те місце, що його називають у Крилосі від непамятних часів „Золотий Тік”, було заселене вже в доісторичних часах, приблизно 1000—800 рр. до Хр. Жили там тоді траки, приходні із теперішньої Молдавії та Семигороду. По них найшлося п'ять землянок, одна — під самим валом, що ним був обведений „Золотий Тік”, у пізніших, княжих часах, від півдня дбайливо вироблена, інші — в різних місцях. Одна з них мала дно, себто колишню долівку, вимощену дбайливо рінками. У землянках та довкола них було черепа характеристичної чорненої трацької кераміки. Із давніших находів у Крилосі та з цього нового виходить, що траки замешкували тоді, з початком останнього тисячеліття до Хр., цілу Крилоську Гору. Сліди їх довелось знаходити давніш у кількох місцях на полі „Качків”, між першими і другими валами, а тепер, крім находів на „Золотому Тоці”, відкрито ще на подвір'ї побережника Маланія, на „Базарі”, культурну верству із типовим трацьким ліпленням вільноруч черепам, що з одного боку чорне-лискуче, має по собі чи жолобки, чи попід вінці — подовгасті листвочки, т. зв. пипті.

Далі виявилось, що після того, коли трацькі поселенці покинули „Золотий Тік”, на ньому — хоч він пригожий для захисного життя — ніхто не жив може яких 1800 літ (так бодай виходить із дотеперішніх розкопів), і шойно десь у XI. ст., за княжих часів, на ньому знов поселилися люди, тепер уже український князь із своєю дружиною, який оснував там — город Галич.

Першою журбою князя, який походив, мабуть, із родини Ростиславичів, було — укріпити відповідно цілий город, і зокрема княжий двір на „Золотому Тоці”; після цього він обвів його окремим валом, що його слідів не помітили були дотеперішні дослідники княжого Галича.

Ще найкраще зберігся цей вал у південно-східньому куті „Золотого Току”, біля самотньої старої груші, і там він здіймається 1½ м над поземом середини „Золотого Току”. Його перекопано тепер на кількох місцях аж до споду, щоб відкрити його в цілій висоті, прослідити терен під ним та структуру його самого. Виявилося, що поверхню старого терену під валом творить верства гумусу 30—70 цм завгрубшки на лесовому материку, і на цьому терені, який походив ще з часу перед насипуванням валів, найшовся в одному місці бронзовий „есоватий” ковток старого типу із XI. ст. Це вказувало б на те, що вали кругом „Золотого Току” сипали десь у другій половині XI. ст.

Вал насипаний майже виключно із чорної землі, із незначними прошарками жовтої глини. В ньому в середині немає для скріплення жадної дерев’яної конструкції, а тільки місцями подібуються купки ріняків та дуже мало нетипових черепків княжої доби. На одному місці, вже в насипі валу, виринуло досить велике вогнище, яке могло поветати, як що до чого, підчас сипання валу в зимову пору.

Останки мурованої кухонної печі з княжої доби.

Щоб вал ліпше держався, його підшову „облямували” обабіч невеличким муром 20—40 цм заввишки і тільки само завширшки; до цього вжили ріняків та куснів скелі напевно із недалекого „Мозолевого потоку”. Здовж цієї „лямівки” вимостили ріняками терен попри вал до різної ширини.

При розкопуванні самого „Золотого Току”, себто рівної площі, обведеної згаданим валом, виявилося, що там могла колись справді бути садиба галицького князя. Це виходило б із густоти заселення цього місця за княжих часів та із різних дрібних находів на ньому. Важно, що час замешкання „Золотого Току”, себто давнього княж-двору, означений за цими находами, годиться з історичними даними літопису про княжий Галич.

На густоту заселення „Золотого Току” за княжих часів указує тепер багато слідів по колишніх будинках, але все це вже лише ями чи діри в жовтій глині від стовпів, наповнені чорною землею. Стовпи були прямокутні, округлі, у двох випадках яму кругом них

ущільнювали дрібні ріняки. Усіх їх нашлося досі 45. Далеко менше було слідів від колів, в одному місці видко було на жовтій глині темний слід двометрового балька.

Мабуть, за останки хат-землянок треба вважати численні **о г н и щ а**, а вже напевно на колишні хати вказували б останки п е ч е й (14), де дно-чирінь було звичайно виложено ріняками, а зверху вимашене глиною (те саме подибуємо ще й тепер у сільських пекарських печах, і то, н. пр., таксамо в Галичині, як і на Волині); на одному із **огнищ** нашлося круглий жорновий камінь, з дірою посередині (теж зовсім подібний до теперішніх). Окремо у трьох

Найліпше збережені останки глиняної
кухонної печі з княжої доби.

місцях було видко сліди більшого дерев'яного **з г а р и щ а**. Може були це сліди тієї страшної руїни, яку нанесли княжому Галичеві татари 1241. р.

В одному місці нашлося п'ять людських кістяків, недалеко один від одного, всі звернені, за східним обрядом, головою до заходу (про давніші знахідки гробів на „Золотому Гоці“, при різних нагодах, згадує, між іншим, Л.

Чачковський). За княжих часів небіжчиків хоронили довкола церков, тимто ці кістяки вказували б, імовірно, на те, що десь недалеко треба б шукати місця, де колись стояла придвірна церква св. Спаса.

Усі ці знахідки свідчать про ступінь заселення „Золотого Гоку“. Але, крім них, є ще дуже багато дрібних, рухомих знахідок із різних матеріалів. Вони ж знову свідчать про рівень культури колишнього галицького княж-двора та про його звязки з іншими культурними й політичними осередками. Відкладаючи подрібний їх опис до більшої публікації, вичислимо їх тут згрубша, за групами, відповідно до матеріалу, з якого вони вироблені.

Із шляхотного металю нашлися: два кусники золотих емальованих прикрас (унікати на всю Галичину), три срібні ковтки київського типу та кусок бронзового дроту, обвиненого золотою бляшкою.

Між бронзовими виробами заслуговують на згадку різні натільні хрещики, щитик від шолому (?), що своєю формою та ритим орнаментом нагадує тризуб, вузькі бляшані чільця, ковтки й дармовиси. Гачок від вудки на рибу, як і залізні „ості“.

вказували б на те, що мешканці „Золотого Току” займалися колись рибальством.

Між залізними виробами впадають ув очі передусім дуже численні ножики різної величини, та частини зброї, як ось: великий спис, кусник стопленої вогнем кольчуги, стремена і стріли. Давніше, кажуть, на тому самому місці виорали довгий меч. Колода у формі грубої рурки з рухомим каблуком дуже нагадує колодки, яких іще сьогодні вживають при наших найстарших дерев'яних церквах (Потеліч), а прямокутні кресала майже такі самі, що й тепер у гуцулів.

Шкляні вироби заступлені головню безліччю фрагментів гладких та кручених браслетів-наручниць. Найшлися теж і кусники перснів із розширеним очком та маленькі кільця, може, вплітати у волосся. Із посуду є фрагменти шклянки, подібної до тої, що найшлася біля голови „княжни” за саркофагом серед фундаментів катедр, та інших чаш (?) із чорного, зернистого в переломі скла.

Із кістяних виробів найкращі — гребені та орнаментовані черенки ножиків. При перших треба подивляти високу техніку виробу.

Пряслички всі точені з рожевого волинського лупаку. Менші з них правили, мабуть, за коралі до намиста або тягарчики до ткацького верстату.

На окрему увагу заслуговують три олів'яні привісні пльомби. Одна з них має кириличний напис, друга — такий самий грецький, третя — прикрашена погруддям якогось святого. Найшлася теж одна мідяна візантійська монета, ввігнута, неначе мисочка.

Та найбільше з усього нашлося на „Золотому Тоці” черепа із глиняного кухонного посуду — його викопано там коло півтора тони — воно є найкращою хронологічною вказівкою для історії заселення цього місця. І так, дуже мало є черепа з XI ст., найбільше його — із XII—XIII ст., пізніше, із XIV ст. є його знову мало, а з XV ст. та з пізніших часів його зовсім немає. З цього ви-

Бронзові хрещики, найбільший із них, здається, з XI в.

Викопане біле тесане каміння, здається, з придвірної церкви св. Спаса.

інж. Туркевичем на львівській політехніці, виявила, що був він вироблений із чистої березової кори та служив, мабуть, до лікувальних або косметичних цілей. Вона ствердила теж, що він незвичайно старий і може походити навіть із княжих часів.

На одному з огнищ найшовся нарешті цілий череп зубра, чи тура з рогами. Це potwierджує літописні вістки, що галицькі князі любили полювати на цю тварину, і на полювання на неї приїздили до них царгородські царевичі.

Щодо дальшої історії „Золотого Току” теперішні розкопи виявили, що колись пізніше, напевно вже після перенесення столиці держави з Галича до Холму та Львова, серед „Золотого Току” жили ще якийсь час простіші люди, які почали сипати здовж валів, від внутрішньої сторони, всяке сміття, головню — черепя, тваринні кости з м'яса та всяке поломане приладдя.

Із ще пізнішого часу походить неправильний та нерівний бруток, який подибується в різних місцях прослідженої тепер частини „Золотого Току”; є це, мабуть, перший череп уже після знищення княжих теремів та частинного розкидання валів. Він простояв досить довго відкритий, бо на ньому подибуються тепер зрідка кусники грубої, ренесансової цегли із жолобками з одного боку, та ще рідше — кусники неполіваних кахлів із печей XVII ст. Однак місце було незаселене, бо нема там ні одного черепка, одночасного із цими цеглинами та ках-

ходило б, що початок заселення „Золотого Току” за княжих часів припадає десь на кінець XI ст., найгустіше й головню був він заселений у XII—XIII ст., за династії Ростиславичів та Романовичів, а перестали на ньому жити десь у XIV ст., може — після 1340. р.

Між масою побитого черепя найшлося теж кілька менших цілих посудин, між ними — невеличка банька, наповнена дьогтем. Хемічна аналіза, зроблена

Кіст'яний гребінь із прорізними для прикраси хрещиками.

лями. А кахлі могли дістатися сюди із гноєм та сміттям із недалекої митрополичої палати, що стояла десь біля відкопаної тепер катедри. На тому самому терені подибується теж біле тесане каміння, може — з придвірної церкви св. Спаса.

Земля із решти розсунених валів укрила цей терен пересічно півметровою веретвою, її верх є нинішнім поземом „Золотого Току”.

Такі є висліди перших, систематичних розкопів на терені колишнього галицького княж-двору в нинішньому Крилосі. Подрібних підсумків із розкопів, і головню стану й характеристики матеріальної культури княжого Галича, годі ще подати, бо досі просліджено лише невеличку частину незвичайно багатой наукової добичі розкопів. Дальші розкопи дадуть, треба сподіватися, багато нових матеріалів, що стануть гордістю археологічного відділу „Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові”.

JAROSLAV PASTERNAK, Lemberg.

DIE ERSTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN AUF DEM „ZOLOTYJ TIK“ IN KRYLOS.

(Zusammenfassung).

Nach der Entdeckung der fürstlichen Kathedrale in Krylos (Bez. Stanislau), wurde es klar, daß die Stadt Halyč, die ehemalige Hauptstadt des ukrainischen mittelalterlichen Galizisch-wolhynischen Fürstenstaates an der Stelle des jetzigen Dorfes Krylos sich befand. Demzufolge war dortselbst auch die Stelle des ehemaligen Fürstenhofes zu suchen.

Um das zu ermitteln, wurden im Sommer 1938 die ersten Ausgrabungen auf dem Grundstück „Zolotyj Tik“ (Goldene Tenne), wo, nach der Lage selbst, nach den Überresten der alten Erdbefestigungen und nach einigen früheren interessanten Einzelfunden zu urteilen, der ehemalige Fürstenhof sich hätte befinden können, unternommen.

Die Ausgrabungen, welche sechs Wochen dauerten und sehr viel erstklassiges archäologisches Material lieferten, gaben auch den unumstößbaren Beweis, dass auf dem „Zolotyj Tik“ im XII.—XIII. Jahrhundert tatsächlich das Zentrum der politischen und administrativen Macht des Galizisch-wolhynischen Staates seinen Sitz hatte, was aus den sehr zahlreichen Häuser- und Siedlungsresten, besonders aus den wertvollen, manchmal einzeln da stehenden Kleinfunden, welche auf eine für das Mittelalter sehr hohe Kulturstufe und ausgedehnte internationale Beziehungen schliessen lassen, ganz klar zu ersehen ist.

Das ganze Material wird im ukrainischen Ševčenko-Museum in Lemberg aufbewahrt.